

کودکان و جهان افسانه

تحقیق و تألیف

علیرضا حسن زاده

حسن‌زاده، علیرضا. ۱۳۵۰ - مؤلف و ویراستار
کودکان افسانه / محققان علیرضا حسن‌زاده و... و [دیگران]: نویسنده و ویراستاری و ناظر علمی و طراح پروژه علیرضا حسن‌زاده:
[برای] پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، پژوهشکده مردم‌شناسی
تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، معاونت پژوهشی پژوهشکده مردم‌شناسی: نشر افکار، ۱۳۸۶
ISBN: 978-964-8910-57-5 ۷۵۱ ص.

فیه:
موضوع: علیرضا حسن‌زاده، پروانه کیانیان، فرشته سنگری، نازیلا سمعی، ژیلا مشیری، افسانه‌ها و قصه‌های ایرانی، قصه‌گویی، صور
خیال (روانشناسی) در کودکان، انسان‌شناسی و روانشناختی، حسن‌زاده، علیرضا، سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری،
پژوهشکده مردم‌شناسی،
۳۰۰۰۵۵۳۹۹۲/۱ ک ۹
۱۰۰۲۳۳

نشر افکار

پژوهشکده مردم‌شناسی

Email: nashreafkar@gmail.com

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، بعد از پل سمیران، کوی نوبخته شماره ۱۰، طبقه همکف
تلفن: ۷۷۵۱۰۹۸۳ - ۳۱۲ - ۷۷۶۰

کودکان و جهان افسانه‌ها

تألیف و تحقیق: علیرضا حسن‌زاده

استادیار و رئیس پژوهشکده مردم‌شناسی پژوهشگاه میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری
با همکاری: پروانه کیانیان، ژیلا مشیری، فرشته سنگری، نازیلا سمعی
ویراستار، ناظر علمی و ادبی و طراح و سرپرست پروژه: علیرضا حسن‌زاده

صفحه‌آرا: سودابه بیات

ناظر چاپ: بهار ساسانی

لیتوگرافی و چاپ: پردیس دانش

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۵ تیراز: ۵۰۰ نسخه

بها: ۶۰۰۰ تومان

شابک: ۵ - ۵۷ - ۸۹۱۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸

حق چاپ برای ناشران محفوظ است.

مقدمه پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری

فرهنگ ایرانی، فرهنگی مانا و پایدار است و سبب این ماندگاری، سه ویژگی انعطاف‌پذیری، تعامل فرهنگی و در نهایت هویت ملی است که علی‌رغم تنوع و نکت‌موجه در جامعه امروزی، به انسجام ملی کمک نموده است. شناخت فرهنگ گسترده بن‌سازین کهنسال، تنها راه شناخت هویت ملی است و آن نیز عزت ملی را به همراه آرمان‌های ملی از گسیختگی فرهنگی ممانعت کرده و سرانجام، انسجام و قدرت ملی را فراهم می‌سازد.

در ارتباط با موارد مذکور، فعالیت پژوهشگاه میراث فرهنگی بر بخشی از فرهنگ گسترده ایرانی حسب تکلیف تعیین شده بر آن، متمرکز است. عظمت این گستردگی فرهنگ و تمدن، به گونه‌ای است که برای شناخت دقیق آن، باید بر فرهنگ کشورهای مستقل کنونی استقرار یافته در منطقه نیز تأمل نمود. با نگرش سریع بر اهداف تشکیل پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری و مسیر تحقق آن و فراهم ساختن بستری مناسب برای ارتقای کیفی فعالیت‌های پژوهشی محیط و قدرت بخشیدن و پررنگ ساختن حلقه‌های فرهنگی فراموش شده و احیای هنجارهای از یاد رفته این مرز و بوم و همچنین در جهت انجام ششمین وظیفه برشمرده برای پژوهشگاه، نام مصمم این است که گزیده تحقیقات انجام شده در هر یک از پژوهشگاه‌ها بر ریزه‌آثاری که حاصل تتبعات مشترک پژوهشگاه و موسسات تحقیقاتی و آموزشی هم‌تراز بین‌المللی است، به صورت ممکن در وضعیت نشر قرار گیرند که ماحصل آن طریقه‌ای است برای کاربردی کردن دانش به منظور رفع نیاز جامعه و تحقق اهداف برنامه استراتژی

پژوهشگاه در راستای سند چشم‌انداز ۲۰ ساله جمهوری اسلامی ایران، بار دیگر اذعان می‌نمائیم، پژوهش عامل و مبنای پیشرفت و توسعه مستمر و پایدار در جامعه امروزی و به بیان ساده اصل حاکم بر جوامع قرن بیست و یکم است؛ لذا برای ایجاد برآیند حاصل از نتایج و تحلیل یافته‌های مرتبط با آن، تدوین و انتشار یافته‌ها و دانش مرتبط با آن و مسائلی مرتبط می‌تواند عامل موثری برای شناخت وضعیت حاضر و ابزاری برای بهینه‌سازی برنامه‌های در دست انجام و نیز راهنمایی برای نسل آینده در راستای شناسایی، معرفی و به دست گرفتن در ایران باشد. به علت گستردگی حوزه فرهنگ و تعدد عوامل تاثیرگذار بر آن، حرکت در جهت معرفی و شناسایی فرهنگ ملی و میراث مرتبط با آن می‌تواند اولین گام باشد. لذا، پژوهشگاه برآن است با همکاری پژوهشگران و استادان این رسالت را انجام دهد و امیدوار است با حرکت در این مسیر، دست‌همیاری و همراهی شما را در دست گرفته، بتواند کام مرادش در این راستا بردارد.

مقدمه نشر افکار

یکی از رده‌های مهم کتاب‌هایی که نشر افکار با همکاری پژوهشکده مردم‌شناسی منتشر کرده است، کتاب‌هایی در زمینه آشنایی با دنیای کودکان و ساختار فرهنگی و روانشناختی مردم آنان در خانواده و جامعه است. پیشتر پژوهشکده مردم‌شناسی و نشر افکار به انتشار کتاب‌های دیگری در این زمینه چون کودکان به قصه نیاز دارند از برنو بتلهایم و افسانه‌های کرمی از فخرالسادات رضوی پرداخته‌اند و اکنون کتاب کودکان و جهان افسانه را به‌سوزان، یک دانش‌آزمایشگر انسان‌شناختی در درک افسانه‌های ایرانی منتشر می‌سازند که برگرفته از پژوهش‌های وی و پرداخته‌ای در حوزه‌های گوناگون فرهنگ ایرانی بوده است. این پژوهش سعی دارد نشان دهد که کودکان ایرانی درباره افسانه‌ها چگونه فکر می‌کنند. از نویسندگان این کتاب، پیشتر کتاب تحلیلی افسانه زندگان در سال ۱۳۸۱ منتشر شده و آخرین اثر وی کتاب وضع آسایش و رفاه (مجموعه‌های انتشارات دانشگاه آملستردام، نوامبر ۲۰۱۳) است. وی از جمله انسان‌شناسان ایرانی است که رابطه میان افسانه‌ها، زمینه فرهنگی و واقعیت اجتماعی را از منظر انسان‌شناختی مورد بررسی قرار می‌دهد.

دیرزمانی است که کودکان خاموشی گزیده‌اند و ما بزرگسالان، جای آنان را سخن می‌گوییم. این امر در حالی رخ می‌دهد که کودکان، ناتوان از بیان دنیای شگفت‌انگیز ذهن و احساس خود نیستند. از گذشته تا حال، در کنار گروه‌های سنی دیگر، مخاطب بخش مهمی از افسانه‌ها، کودکان بوده‌اند. درک این واقعیت که کودکان به افسانه‌ها چگونه نگاه می‌کنند، از قصه‌ها چه برداشتی کرده و مسایل خود را به کمک آن چگونه

می‌فهمند، گامی در راه درست فهمیدن دنیای کودکان و ارتباط آن با جهان افسانه است. کتاب *کودکان و جهان افسانه* می‌کوشد تا فهم و ادراک کودکان ایرانی را نسبت به افسانه‌های پریان - به‌ویژه افسانه‌های ایرانی - بررسی کند. مطالعه این کتاب از یک سو به پدران و مادران و از سوی دیگر به محققین مسائل کودکان اعم از شاخه‌های انسان‌شناسی، روانشناسی، جامعه‌شناسی، فرهنگ عامه، مردم‌شناسی و ادبیات، شاعران، فلسفه کودک، نویسندگان و هنرمندان توصیه می‌شود. از طریق این کتاب، والدین با دنیای ذهنی کودکان و متخصصان با چشم‌اندازهای زیبایی از ساختار فهم، درک زیبایی‌شناختی و تفسیر کودکانه از فرهنگ و تمدن ایرانی آشنا می‌شوند.

پژوهشکده انسان‌شناسی و نشر افکار جدا از کتاب *کودکان و جهان افسانه* در زمینه‌های مربوط به مسائل کودکان، کتابی سه‌زبانه را به نام *سیب‌های کابل شیرین* است درباره کودکان افغانی سخن و متولد شده در ایران منتشر کرده‌اند و در ادامه همکاری‌های خود به زودی دست به انتشار آثار مهم دیگری نیز خواهند زد.

فهرست مطالب

۱۷.....	یشگفتار نویسنده
فصل اول: چند صدایی افسانه: تفسیر کودکان از قصه پریان	
۲۹.....	بنازقند
۳۷.....	گفت و گوی اول
۴۲.....	گفت و گوی دوم
۵۱.....	گفت و گوی سوم
۶۱.....	گفت و گوی چهارم
۶۹.....	خمک گران گورین
۷۱.....	گفت و گوی اول
۷۳.....	گفت و گوی دوم
۸۵.....	ماه پیشانی
۹۵.....	گفت و گوی اول
۱۰۱.....	گفت و گوی دوم
۱۱۳.....	گفت و گوی سوم
۱۲۳.....	برادر عاقل و برادر دیوانه
۱۲۷.....	گفت و گوی اول
۱۳۲.....	گفت و گوی دوم
۱۳۹.....	تی تی خانم و درویش
۱۴۱.....	گفت و گوی اول
۱۴۱.....	جنوب تهران
۱۴۸.....	گفت و گوی دوم
۱۵۱.....	گفت و گوی سوم

۱۵۵	گفت‌وگوی چهارم
۱۶۰	گفت‌وگوی پنجم
۱۶۹	گل خندان
۱۷۳	گفت‌وگوی اول
۱۷۹	قصه آه
۱۸۹	گفت‌وگوی اول
۱۹۹	سی‌لله
۲۰۷	گفت‌وگوی اول
۲۱۲	گفت‌وگوی دوم
۲۲۰	گفتار نوی سوم
۲۲۹	لچک کوچ‌روی قبیله
۲۳۱	گفت‌وگوی اول
۲۳۵	گفت‌وگوی دوم
۲۴۱	گفت‌وگوی سوم
۲۵۱	گفت‌وگوی چهارم
۲۶۲	گفت‌وگوی پنجم
۲۶۶	گفت‌وگوی ششم
۲۷۳	بلبل سرگشته
۲۷۷	گفت‌وگوی اول
۲۸۴	گفت‌وگوی دوم
۲۹۷	ماه و پلنگ
۲۹۹	گفت‌وگوی اول
۳۰۵	گفت‌وگوی دوم
۳۱۱	گفت‌وگوی سوم
۳۲۰	گفت‌وگوی چهارم
۳۲۴	گفت‌وگوی پنجم
۳۳۳	یکی مال من، یکی مال تو
۳۳۵	گفت‌وگوی اول
۳۴۰	گفت‌وگوی دوم
۳۴۵	گفت‌وگوی سوم
۳۵۷	سنگ صبور
۳۶۳	گفت‌وگوی اول

۳۶۶	گفت‌وگوی دوم
۳۷۱	گفت‌وگوی سوم
۳۸۷	گفت‌وگوی چهارم
۴۰۰	گفت‌وگوی پنجم
۴۱۸	گفت‌وگوی ششم
۴۲۷	قلمتراش و شاه عباس
۴۲۹	گفت‌وگوی اول
۴۳۳	شاه عباس
۴۳۷	گفت‌وگوی اول
۴۴۳	یاگانش
۴۴۷	گفت‌وگوی اول
۴۵۲	گفت‌وگوی دوم
۴۵۷	بی‌بی اول
۴۶۳	گفت‌وگوی اول
۴۶۸	گفت‌وگوی اول
۴۷۷	کچل و دعای اسم‌الحم
۴۸۳	گفت‌وگوی اول
۴۸۷	گفت‌وگوی دوم
۴۹۳	نمکی
۴۹۷	گفت‌وگوی اول
۵۰۰	گفت‌وگوی دوم
۵۰۵	میرماهی و ابراهیم طیب
۵۱۷	گفت‌وگوی اول
۵۲۵	لال خانه‌زاد
۵۲۷	گفت‌وگوی اول
۵۳۳	پسر شاه و نامادری
۵۳۷	گفت‌وگوی اول
۵۴۳	داستان اخیش
۵۴۹	گفت‌وگوی اول
۵۵۷	قصه کافرستان
۵۵۹	گفت‌وگوی اول
۵۶۹	معرفی جامعه‌ی مورد تحقیق

فصل دوم: میراث میان نسلی در درک گفت‌وگویی میراث شفاهی ایران

جهان افسانه از نگاه کودکان ۵۸۵

پرسش از اهمیت قصه‌های پریان و عامیانه ۶۳۹

فصل سوم: پسگفتار

کتاب کودکان و جهان افسانه: گامی نو در تحلیل تفکر مخاطبان کوچک افسانه‌های ایرانی

..... ۶۸۹

فصل چهارم: رسانه و تصویر

نقاشی عکس ۷۳۱

پیشگفتار نویسنده

با نهادن جامعه به عصر مدرن، نیوشیدن قصه‌های پریان از رونق نیفتاد، و چرخ‌های رابه‌ای که با خود، قصه‌های جادویی را در جهان می‌پراکند، به جای اسب‌های بالدار، با مرکب دیگر به پیش راند، باری این قصه‌ها سر از کتاب‌های کودکان، کارتون‌ها و انیمیشن، سینما... برآوردند، و این در حالی است که در جوامع آستانه‌ای^۱ چون ایران، همچنان درهم تنیده‌ی هورت و روایت، با حضور همزمان فرهنگ‌های عامه شهری، روستایی، گفتاری (بومی)، ختوب، قومی و... در میان نظر رخ بر می‌کند. قصه‌های پریان ایرانی همچنان در کشور ما بی‌کودکان روایت می‌شوند، و قصه‌های پریان غیرایرانی نیز راه خود را به دنیای کودکان از طریق فیلم، کتاب و... باز می‌کنند. موقعیت کودک ایرانی و تفسیر او از قصه‌های عامه، موضوع پژوهشی است که طرح آن را با نام «کودکان افسانه» در سال ۱۳۸۴ و ۱۴۰۵، با همکاری همکارانم به اجرا درآوردم.^۲ این طرح البته به شرط حمایت در نقاط دیگر ایران نیز ادامه خواهد یافت. در این پژوهش، فهم کودکان امروز ایران که خود به گونه‌ای فرهنگی گوناگونی وابسته‌اند، نسبت به متن‌های روایی کهن یعنی قصه‌های عامیانه مورد بررسی قرار گرفته است. به واقع موضوع این تحقیق، نسل نو و میراث کهن و آمیختگی بازخوانی افسانه‌های پریان از نگاه کودکان ایرانی است. محقق کوشیده است تا نشان دهد که

1-liminal

۲- حسن زاده، علیرضا و همکاران (۱۳۸۴)، *کودکان افسانه، نسل نو میراث کهن، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری*.

کودکان درباره قصه‌های پریان ایرانی چگونه فکر می‌کنند و زمینه اجتماعی، فرهنگی و اقلیمی آنان، تا چه حد بر نوع نگاه آنان اثر می‌نهد. بنابراین؛ این پژوهش، یک پژوهش میدانی، قوم‌نگارانه و بافت‌محور^۱ است و سعی دارد، قصه را به‌مثابه یک تجربه زنده در نزد کودکان حوزه‌های فرهنگی گوناگون ایران مورد پژوهش قرار دهد. در این جا فهم نقش نو از میراث روایی، شفاهی و کهن، موضوع پژوهش و مورد پرسش بوده است، این که کودک ایرانی با توجه به بافت زندگی اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی خود (که تعریفی چند صدایی از وضعیت او را نقش می‌زند)، چه تعبیری از قصه‌های عامیانه خواهد داشت و آن را چگونه به وقایع پیرامون زندگی خود پیوند خواهد زد. این مصاحبه‌ها نشان می‌دهد، کودکانی که به جزبه تهران تعلق دارند، درک خویشکاری قهرمانان و تطبیق موقعیت افسانه با واقعیت زندگی خود را به گونه‌ای متفاوت از کودکان شمال شهر اصفهان انجام می‌دهند. بنابراین که از نگاه کودکان رقم می‌خورد، کارکرد فرهنگ‌پذیری و اجتماعی‌شدن کودکان را با تحلیل فهم قصه‌ها نشان می‌دهد و نقش زیرساخت اعتقادی و اجتماعی موجود در ساختار خانواده را در فهم قصه برجسته می‌سازد. از سوی دیگر به نظر می‌رسد که خوانش تک معنایی قصه با توجه به واقعیت تنوع ساختارهای اجتماعی و فرهنگی در جامعه ایران، روایت‌گش می‌نهد و تفسیر متفاوت و متنوع کودکان، ساختار تک معنا را در قرائت و فهم قصه‌های عامیانه فرو می‌شکند و از شکل‌گیری تفسیر چند صدایی و منتقدانه متون شفاهی متنوع و کهن در نزد کودکان ایرانی خبر می‌دهد. به سخن دیگر، افسانه‌ها در تفسیر کودکان، تکرار و برخه‌ای‌پایان معانی فرهنگی را نشان داده و آشکار می‌نمایند که هر روایت تنها یک روایت و نه یک روایت تک صدا و بزرگ^۲ است. همین واقعیت است که مارا در چرخه تفاسیر کودکان با حقایق فرهنگی فراوان و گاه متضاد روبه‌رو می‌نماید. گویی عصر تک‌خوانی متون کهن از فرهنگ ایرانی دیگر سپری شده است. تنوع بافت‌های فرهنگی از این چشم‌انداز در خور توجه است. جالب است که فرایند چند معنایی و چند صدایی شدن فرهنگ ایرانی

1- contextual

2. Grand narrative

تنها در چشم‌اندازهایی چون آیین، ورزش و غیره رخ نمی‌دهد، بلکه در نزد کودکان و در زمینه درک قصه‌ها نیز با این واقعیت روبه‌رو هستیم. به سخن دیگر، تولید گفتمانی کودک محور از فهم میراث فرهنگی و تمدنی ایران در کنار گفتمان‌های دیگر، این گفتمان را از چارچوب‌های بسته و خشک نجات می‌دهد، و معانی متنوع، بکر و چند صدایی را از فرهنگ و تمدن ایرانی پدید می‌آورد. این در حالی است که در طی یکصد سال اخیر (از عصر قاجار)، نگاه‌هایی که اغلب سعی در تولید معانی بسته از فرهنگ و تمدن ایرانی داشته است، با نادیده انگاشتن تکرر معنایی این فرهنگ و تمدن همراه بوده است. به این ترتیب، در اینجا «کودکانه» یا کودک محور کردن معانی فرهنگی و تمدنی، در اینجا قصه‌ها و افسانه‌های ایرانی - نه به معنی ساده سازی آن، که به معنی پذیرش، امیل - همه‌گیرهای مردم - در اینجا کودکان - در درک جلوه‌های فرهنگی و تمدنی و تفسیر و تریز، فهم چند معنایی فرهنگ و میراث تمدنی است. به سخن دیگر امکان تفسیر قصه‌های ایران از نگاه کودکان، امکان شنیدن صدای آنان است. این در حالی است که این تفاسیر، روشی‌ها، وای قصه‌های عامیانه را به معنای کلی آن نیز نشان می‌دهند، هر چند این سخن، نشان دهنده دنیای کودکان از نگاهی تکامل گرایانه و تحقیر درک و فهم کودکانه نیست، بلکه سعی در ستایش تخیل و رویا است، در حالی که گروهی آن را می‌نکوهند (در این باره در بخش تحلیلی کتاب سخن گفته خواهد شد).

اگرچه تعداد اندکی از کودکان در تفسیر قصه ترجیح می‌دهند، از عبارت «این یک افسانه است، نه یک واقعیت» استفاده کنند، اما برای اکثر آنان «دنیای قصه، دنیای جدل‌انگیز از واقعیاتی درست یا نادرست را در بر داشت، دنیایی که زندگی پیرامون آنها و نظام اخلاقی جامعه نیز بود از سوی دیگر، نشان دهنده چشم‌اندازهای خیالی و جادویی را با تفسیر خود در برابر قصه می‌گشودند و جهان افسانه

۱- در این باره نک:

Hassanzadeh Shahkhali, Alireza (2013): *Rituality and Normativity*, Amsterdam: Amsterdam University Press.

۲- نک. همان.

را به سرزمین فراخ‌تری که تفسیر متن بود، پرتاب می‌کردند. به واقع می‌توان گفت، در جامعه‌ای که میراث روایی آن زنده و پویا نباشد، نظام اخلاقی رو به سستی خواهد نهاد. قصه و تفسیر آن، به اخلاقی‌تر شدن جامعه یاری می‌رساند و تفسیر افسانه‌های پریان، جانی دوباره به آنان می‌بخشد، به سخن دیگر، افسانه‌ها در تفسیر نسل جدید، از گوشه انزوا در آمده و در جریان‌های زنده حیات کودکان، باز جانی دوباره گرفته و جاری می‌شوند. این بار افسانه‌ها میدانی بی‌پایان از معانی را در تفسیر کودکان نشان می‌دهند، نه مدانی محدود و معانی محدود و معدود. این درست همان نکته‌ای است که ماریا پیا لارا فیلسوف مکزیک، ما را متوجه آن می‌سازد، تا زمانی که روایت به حوزه عمومی پیوند نخورد و به مثابه یک ملت تبدیل به موضوعی قابل لمس در فضای عمومی نشود، نقشی در ظهور منش اخلاقی نخواهد داشت و به روایتی ایدئولوژیک، بی‌جان و پر سکون تبدیل خواهد شد. اگرچه نقد تحلیل‌های موجود در کتاب *افسانه زندگان*^۲ که نویسنده در اوج جوانی خود، یعنی زمانی که تنها ۲۶ سال داشت آن را نوشته است (سال ۱۳۷۶) یکی از انگیزه‌های جانبی نگارش طرح پژوهشی «کودکان افسانه» و سپس تالیف کتاب *کودکان و جهان افسانه* برای نویسنده این کتاب بوده است، (بخش عمده از افسانه‌ها را از این کتاب انتخاب کردم، تا درستی یا نادرستی تفسیر خود از قصه‌های عامیانه را در نزد مخاطبان -اینجا کودکان- بسنجم)، اما در کتاب ساخت تفسیر کودکان از داستان‌های پری سان و قصه‌های پریان با توجه به آرای نویسندگان بزرگی چون فروید، بتل‌هیم، آنا فروید، کونیهان و... برای من بسیار پرکشش و جذاب، به تعبیری بهانه و انگیزه اصلی به شمار می‌آید. در این میان صادقانه بگویم که تا حدی نگارش این طرح را از کار جذاب‌ام، کونیهان^۳ در کتاب *انسان‌شناسی غذا* (مقاله غذاهای فانتزی) الهام

۱- نک:

Maria Pia Lara (2007): *Narrating Evil: A Postmetaphysical Theory of Reflective Judgment*, US: Columbia University Press.

۲- حسن‌زاده، علیرضا (۱۳۸۱)، *افسانه زندگان*، تهران: باز و بقمه

3- Counihan, Carole (1999), *The Anthropology of Food and Body: Gender, Meaning, and Power*, London: Routledge.

گرفته‌ام (ترجمه این مقاله از نویسنده را می‌توانید در کتاب خوراک و فرهنگ ملاحظه کنید)^۱، هر چند موضوع کلیدی این کتاب بحث مخاطب و متون وابسته به فرهنگ و میراث تمدنی ایران است. در مطالعه کتاب *تحلیل افسانه سنگ صبور*، فرانمود علمی و دنیای آرمانی^۲ اثر فرهنگ عامه‌پژوه آمریکایی خانم کارن میلر متوجه عدم توجه فرهنگ عامه‌پژوهان به جایگاه مخاطب و به قول ترنر سطوح امیک^۳ و موقعیتی افسانه‌ها و سایر متون روایی شدم. این امر نیز خود بر تالیف کتاب *کوکان و جهان افسانه* تاثیر بسیار نهاد. در آرای اندیشمندانی چون آنا فروید و بتلهایم؛ دنیای کودکان، دنیایی نزدیک به جادو، رویا، تخیل است، و از این روی، خوانش آنان از متون افسانه‌ای می‌تواند کلیدی برای درک درست نظام معنایی افسانه، بازار استدلالی آن و کارکردهایش تلقی گردد. با این حال، سوسایرانی^۴ برای انسان‌شناسی چون اوانس پریچارد^۵ که به نقد پیش‌انگاره‌های مدرن دست می‌زدند، نویسنده به‌شدت با برابر انگاشتن افسانه و اسطوره با فقدان بینش و نگرش منطقی و این کودکان به دنیای پیش منطقی مخالف است. تفسیر کودکان از دنیای قصه‌ها، ساختار روایت‌های جهان‌شناختی ذهن آنان را آشکار می‌سازد و مسائل و دغدغه‌های آنان را نسبت به والدین مربوط به خانواده و زندگی اجتماعی و جهان پیرامونی‌شان نمایان می‌کند. در اینجا کافی است تنها به مشکلات کودکان افغان در ایران و پیوند زدن این مشکلات با قصه‌های روایت شده برای آنان در این کتاب توجه کنید از سوی دیگر همچنان که به طور مفصل در کتاب *وضع آیینی و وضع هنجاری سخن گفته‌ام* (نک. حسن‌زاده، ۲۰۱۳)، تحقیر تخیل، آماج‌گیری، رویا، کنشی بسیار قابل نقد در گفتمان‌های روشنفکری تاریخ معاصر ایران بوده است.

- ۱- نک. کارول ام. کونیهان (۱۳۸۷): «غذای خیالی»، مترجم علیرضا حسن‌زاده در حسن‌زاده، علیرضا، *خوراک و فرهنگ*، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی و نشر مهرنامک، صص. ۳۹۴-۳۵۳.
- ۲- میلر، کارن (۱۳۹۵): *تحلیل افسانه سنگ صبور*، فرانمود علمی و دنیای آرمانی، مترجم: مهرداد وحدتی، تهران: پژوهشکده مردم‌شناسی.

3-emic

4-Evans-Pritchard, E.E. (2013), *Social Anthropology*, UK: Routledge.

نقش تخیل و افسانه در نزد برخی از ملت‌ها چون مردم دانمارک در شاهکارهایی چون آثار هانس کریستین اندرسن، تا جایگاه رکنی اساسی برای هویت، پیش و بالا می‌رود، حال آنکه تخیل و افسانه در ایران، آنگونه که باید در آنچه فرناندز تجربه زیستی و جریان زندگی^۱ می‌نامد، مورد توجه نبوده است.^۲

این شرح به‌ویژه با توجه به چگونگی فهم امروزی از متون کهن، روایی و شفاهی به‌ویژه یک مسأله^۳، موضوع^۴ یا جست‌وجو^۵، اهمیت افزون‌تری برای نویسنده یافت. یافتن پاسخ این پرسش برای نویسنده مهم بود که آیا همچنان دنیای کهن و سستی ایرانی، با متون شفاهی خویش، می‌تواند ذهن کودکان را تحت تأثیر خود قرار دهد و آنان به این متون از زاویه‌ای نگاه می‌کنند؟ افسانه‌ها و قصه‌هایی چون بزبزدی، سنگ صبر، پیاپی، گل خندان، بلبل سرگشته و... جز کلیدی‌ترین افسانه‌های ایرانی هستند، راز ایرانی در این طرح پژوهشی، این قصه‌های عامیانه ایرانی انتخاب شدند و ملاک انتخاب، اهمیت قصه به‌عنوان مطرح‌ترین قصه‌های ایرانی و حضور آنها در حافظه میان نسلی مردم و جامعه بود. از سوی دیگر، افسانه‌ها و قصه‌هایی انتخاب شدند که چگونگی تفسیر و ارزش ساختار آن از سوی کودکان می‌توانست، در خوانش فرهنگ ایرانی مهم و جذاب باشد. چنانچه یکی مال من یکی مال تو، نی‌لوله، کچل و غیره. این قصه‌های عامیانه از انتخابی افسانه‌های *زندگان* اثر علیرضا حسن‌زاده، *نوشته‌های پراکنده* و *بلبل سرگشته* اثر *موفق* است. افسانه‌های *مازندران* از حسین کاظمی، *چهل قصه پژوهش منوچهر کریم‌زاده*، *افسانه‌های مازنی* از

1- Flow of life

2- Fernandez, James W. (1986): "The Argument of Images and the Experience of Returning to the Whole" in Victor W. Turner and Edward M. Bruner (eds.), *The Anthropology of Experience*, US: University of Illinois Press, pp. 159-187

3- problem

4- topic

5- quest

م.پ.جکتاجی و افسانه‌ای از افسانه‌های گردآوری شده بیژن کلکی انتخاب و گزیده شده‌اند (برای شرح و معرفی این منابع به فصل پایانی کتاب رجوع نمایید).

به این منظور من و دستیارانم خانم‌ها پروانه کیانیان، ژیلدا مشیری، فرشته سنگری، و نازیلا سمیعی به قصه‌خوانی برای کودکان ۶ تا ۱۳ ساله در گیلان (رشت و سنگر)، تهران، سمنان (گرمسار) و اصفهان، و غیره پرداختیم. در این طرح، درک نظام معنایی، تفسیری، اخلاقی و معنوی قصه از منظر کودکان مورد پرسش بود، از این روی پس از روایت قصه‌های عامیانه، از کودکان در مورد بن‌مایه‌ها، خویشکاری قهرمانان، نتیجه، عناصر و نمدها، نظام‌های اخلاقی و جهت‌گیری‌های هنجاری قصه سؤال می‌شد. پاسخ با یک ضبط صوت، ضبط گردید و گفت‌وگوی موجود در نوارها بدون هیچگونه تغییری پیاده شد و پس از شکل‌بندی ساختار کتاب، به تحلیل آنها در فصل پایانی کتاب پرداختیم.

پاسخ کودکان به سؤالی که درباره چگونگی درک قصه مطرح شد، جهان‌بینی آنان، ساختار و فضای استانه‌ای قصه، ظرف ساخت‌های روانشناختی و فرهنگی آنان و... را باز می‌تاباند. در این مطالعه، چگونگی نقش قصه عامیانه در تعریف نقش و هویت جنسی و سنی، و اجتماعی شدن و فرهنگ‌پذیری آشکار شده است. جالب آن است که کودکان به‌شدت از جلسات قصه‌گویی و بحث درباره آن استقبال کردند و خود هر روز به پیشواز قصه‌گویان می‌آمدند و بر تابلوی کلاسیک «سلام آقای قصه‌گو» را می‌نوشتند. این امر شاید اهمیت افزایش متون تخیلی در برنامه‌ها را به مواد درسی کودکان ایرانی نشان می‌دهد. متأسفانه مواد درسی کتاب‌های ارزش و پرورش از چشم‌اندازهای دلکش فرهنگ ایرانی تهی است و قصه‌های عامیانه در این میان اهمیتی ویژه دارند، چرا که کودکان از این طریق نه تنها تفکر تفسیری و استدلالی خود را قوی‌تر می‌سازند، بلکه با فرهنگ خود و فرهنگ‌های غیرمادری از طریق روایت‌های ایرانی و غیرایرانی آشنا می‌شوند. قصه‌های عامیانه با توجه به تنوع قومی موجود در خویش، حتی می‌توانند کودکان ایران را با گوناگونی وحدت‌گرای موجود در فرهنگ‌های اقوام ایرانی و تعریفی بومی و ایرانی از تنوع فرهنگی آشنا سازند. به واقع این کتاب سعی

دارد تا مفهوم «میراث میان نسلی» و «میراث میان فرهنگی» را مطرح کند و به واقع جایگاه ستایش آمیز تخیل را یاد آور شود. در عین حال در حالی که روایت پژوهی به ویژه از زاویه تحلیل، به شدت در ایران «اسطوره زده» است، این کتاب سعی دارد، جایگاه مهم قصه‌های پریان و عامیانه را به عنوان یکی از اشکال مهم روایت پژوهی، از چشم‌انداز انسان‌شناختی آن یادآوری نماید.

در اینجا باید از همکاران عزیز خود ژیل مشیری، پروانه کیانیان، فرشته سنگری، و نازیلا سمیعی به خاطر همراهی‌شان در اجرای پروژه تحقیقی این کتاب تشکر کنم. در این کتاب به ندرت از مجموع دویست گفت‌وگو با کودکان، برای کاهش حجم کتاب تنها تعدادی از آنها را درج کرده‌ام؛ اما در تحلیل از تمامی این گفت‌وگوها استفاده شده است. در اینجا لازم است از مدیران مدارس، مربیان و معلمانی که ما را در انجام این پروژه یاری دادند، سپاس فراوان خود را ابرار داریم. از جناب آقای دکتر محیط طباطبایی به پاس حمایت‌هایش از انتشار این کتاب سپاس خود را اعلام می‌دارم و نشر افکار هم حامی اجرای این تحقیق بوده است که باید به این موضوع اشاره داشت. در این کتاب، نویسنده این سطور کوشیده است تا مفهوم مخاطب را در بیان انسان‌شناسی ایرانی مطرح نماید. در کتاب دیگری که از سوی نگارنده با نام *انسان‌شناسی مخاطب* منتشر خواهد شد، این بحث صورت و شکلی گسترده‌تر نیز خواهد یافت.

در این کتاب با توجه به آنچه کودکان بر زبان جاری می‌کنند، آشکار می‌شود که مرز میان افسانه و واقعیت گاه چقدر باریک است، و چگونه افسانه‌های متعلق به انسان‌ها در همه دوره‌ها می‌شود. این کتاب را به سید محمد بهشتی تقدیم کرده‌ام، رمز گشای معانی پنهان و ژرف فرهنگ و تمدن ایران و میراث زنده و کهن آن، استاد و اندیشمندی که تقوای علمی او در عمری تلاش و کوشش فکری، به درک فرهنگ و تمدن ایران، عمقی بسیار بخشیده است. تقوای علمی این اندیشمند فرزانه، قلم و سخن او را روای جست‌وجوی حقیقت در متن فرهنگ و تمدن ایرانی ساخته است.

امید است که این کتاب به سهم کوچک خود، نگاه ما را به رابطه میان کودکان ایرانی و میراث روایی، فرهنگی و تمدنی آنان، عمیق‌تر سازد.